

Informisanje u javnom interesu u doba pandemije lažnih vesti

Autor teksta i prevod citata sa engleskog jezika: Vesna Marjanović

I

„A možda će se i mediji, čiji je prisustvo u pisanju naših životnih priča i našeg vremena gotovo potpuno, iskreno zapitati kakva je bila njihova uloga u stvaranju raspoloženja opšteg gađenja u kojem smo se zaglavili pre kuge. Zašto smo ostavljeni u tom osećanju da su ljudi iz besramnog ličnog interesa nemilosrdno manipulirali nama, ispirali nam mozgove i pljačkali naš novac. I da su nam mediji našu komplikovanu i tragičnu priču pričali na ciničan i grub način. Ne govorim o ozbiljnoj, istraživačkoj, hrabroj štampi, već o „masovnim medijima“ koji su odavno prešli iz medija usmerenih na mase u medije koji ljude pretvaraju u masu. A neretko, i u rulju.”¹

David Grosman

U šumi nepreglednog broja naslova, tekstova i raznovrsnih kanala komunikacija koji ovih dana govore samo o jednoj temi, pandemiji korona virusa, tekst književnika Davida Grosmana ističe se svojom dramatičnošću. Događaji se smenjuju brzinom koju je teško ispratiti. Nikad više analiza, predviđanja, pitanja, teza i kontrateza, suprotnih mišljenja o jednoj jedinjoj temi. No, to je sada pitanje života ili smrti, događaj koji potencijalno može ostaviti dubok trag u životu svakoga od nas, u našem društvu i u globalnoj zajednici.

Pandemija korona virusa već je snažno prodrmla naš sistem javnog zdravstva, naš demokratski poredak, međunarodne odnose, postavila novi test solidarnosti unutar EU i u transatlantskim odnosima. Posledice po ekonomiju, položaj siromašnih, migranata i drugih ugroženih grupa, još uvek su nesagledive.

U trenutku pisanja ovog teksta u Srbiji je preminula treća osoba, a zvaničan broj zaraženih dostigao je 303. Već deset dana na snazi je odluka o vanrednom stanju doneta bez neophodnog izjašnjavanja Narodne skupštine, a izvedena iz podzakonskog akta Vlade o zabrani okupljanja od preko 100 ljudi.

O svakoj od ovih tema moguće je, i neophodno pisati ozbiljne analize. Ovaj tekst, međutim, pokušaćemo da dâ osvrt na jedan poseban fenomen sa kojim se danas suočavamo, a to je borba sa potpuno novim oblikom virusa i “najvećom pandemijom u našim životima”² u vreme jednog novog fenomena - pandemije lažnih vesti, ili tako-

¹ <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium.MAGAZINE-the-plague-is-a-formative-event-when-it-fades-new-possibilities-will-emerge-1.8687842> <https://www.wired.com/story/coronavirus-interview-larry-brilliant-smallpox-epidemiologist/>

² <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>

zване "infodemije". U vreme španske groznice, poslednjeg velikog nevidljivog rata sa virusom koji je odneo više života nego Prvi svetski rat, vest o izbijanju pandemije, zbog ratnih dejstava i vesti sa fronta, jedno vreme prikrivana je od javnosti. Ali vesti su tada putovale mnogo sporije a uspostavljanje cenzure jednostavnije. Danas informacije, ali i dezinformacije, stižu do nas praktično u realnom vremenu.

15. februara generalni direktor Svetske zdravstvene organizacije (SZO) Tedros Adhanom Gebrejesus obratio se učesnicima Minhenske bezbednosne konferencije sledećim rečima: „Ne borimo se samo protiv epidemije, borimo se protiv infodemije. Lažne vesti šire se brže i lakše od ovog virusa, a jednako su opasne. „A ako se ne suočimo sa tim, nastavio je, „krenuli smo mračnom stazom koja vodi samo u dalje podele i nestabilnosti“³.

Pre izbijanja pandemije COVID-19, prethodile su godine koje su potpuno promenile odnos prema činjenicama. Novi izrazi "post-istina", "alternativne činjenice", "lažne vesti" ne tako davno, bili bi tretirani kao oksimoroni ili bi pripadali polju satire i fikcije. Nažalost, oni su postali naša stvarnost. Neodgovorni potezi i izjave pojedinih političkih elita, ciljano su podrivali poverenje u institucije, nauku, i u medije. U takvim okolnostima, mi se danas borimo sa jednim od najozbiljnijih izazova našeg vremena, pokušavajući istovremeno da povratimo poverenje građana u političke institucije. U trenutku kada je neophodno da verujemo autoritetu onih koji donose najvažnije odluke jer nam od tog poverenja može zavisiti život, oni koji su to poverenje podrivali sada vape za neophodnom dozom poštovanja, kako bi ubedili građane da vanredna pravila ponašanja shvate ozbiljno.

II

“Ako vam svako stalno laže, posledica nije ta da verujete lažima, već da zapravo niko više ne veruje ni u šta”⁴

Hana Arent

Primeri neodgovornih izjava najviših državnih zvaničnika povodom izbijanja pandemije, veoma je mnogo na svim svetskim meridijanima. Brazilski premijer Žair Bolsonaro izjavio je da je kriza izazvana korona virusom, medijski trik.

Kako piše Njujork Tajms, krajem januara ove godine, ekipa vrhunskih američkih naučnika održala je brifing zatvorenog tipa kako bi upoznala zvaničnike sa ozbiljnim okolnostima epidemije koronavirusa. Brifingu je, kako piše ovaj ugledni američki list, prisustvovalo i dvoje republikanskih senatora i to dok javnosti još uvek nisu predočene opasnosti širenja virusa. Nakon sastanka, nisu pokrenute nikakve aktivnosti sa ciljem pripreme građana za epidemiju, ali su zato ova dva senatora prvo odlučili da prodaju i unovče velike količine svojih akcija pre nego što je tržište palo⁵. Isti list, kritikovao je predsednika SAD jer je na jednoj od konferencija za novinare, rekao da bi zbog potrebe za distanciranjem, trebalo da izbací 75-80% novinara iz Bele kuće.⁶

3 <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>

4 <https://pescanik.net/o-totalitarizmu-lazima/>

5 <https://www.nytimes.com/2020/03/20/opinion/burr-loeffler-stocks-coronavirus.html>

6 <https://www.nytimes.com/2020/03/20/opinion/sunday/coronavirus-trump-news-conference.html>

Engleski list Gardijan, objavio je istraživanje nakon što je premijer Velike Britanije najavio mere Vlade u borbi protiv korone. Istraživanje je pokazalo da samo 36% Britanaca veruje svom premijeru, da je strah prisutan, ali da samo 53% ispitanika češće peru ruke. Takođe, rezultati pokazuju da javnost više veruje savetima vodećih britanskih medicinskih stručnjaka nego izjavama političara.⁷ Možda je to i logično imajući u vidu da je britanski premijer za samo nekoliko dana prešao put od strategije “imunizacije stada” do uvođenja najstrožijih mera kretanja.

Kao jedan od retkih primera odgovornog obraćanja javnosti, svetski mediji prenose izjave nemačke kancelarke Angele Merkel, koja je u jednom od svojih nastupa, između ostalog rekla: “Mi smo demokratija. Ne živimo od prinude, već od znanja koje delimo i zajedničkog delovanja. Ovo je istorijski zadatak i samo ga zajedno možemo rešiti.”⁸

U Srbiji mi nemamo uvid u ovakva istraživanja, ukoliko se sada i sprovode, tako da ne možemo znati šta bi ona pokazala. Međutim, uvođenjem vanrednog stanja došlo je i do prvih hapšenja građana zbog izazivanje panike. Nesumnjivo je da u ovakvoj situaciji, širenje neproverenih informacija i panike od strane građana mogu izazvati veoma opasne posledice. Ali odgovornost za širenje lažnih vesti i dužnost da se ponašaju odgovorno i ozbiljno, osim na građanima, u ovom trenutku svakako mora mnogo više ležati na najvišim predstavnicima vlasti. Nažalost, i kod nas je u prvim danima epidemije, bilo je reči o “najsmešnijem virusu u istoriji”, o tome da deca i trudnice ne mogu da obole te je sa zvanične konferencije za novinare u Vladi Srbije rečeno, da građani Srbije mogu slobodno u šoping u Italiju, zemlju koja danas preživljava tragične trenutke i gubitke ljudskih života. Posle nam je objašnjeno da je to bilo rečeno u šali. Premijerka je saopštila da je podatak o broju respiratora državna tajna, da bi ubrzo posle toga predsednik ipak saopštio javnosti broj respiratora u Srbiji. U javnosti će po svoj prilici ostati nerazjašnjena dilema da li je prećutan datum kada je registrovan prvi slučaj zaražen virusom korona iz političkih razloga ili je zamenica direktora Instituta za javno zdravlje “Milan Jovanović Batut” napravila lapsus. Ovakva količina sumnji, nejasnih odgovora, pokušaja prikrivanja podataka nikako ne mogu doprineti stvaranju atmosfere poverenja i discipline u borbi protiv opasne zarazne bolesti.

U atmosferi vanrednog stanja, u kojoj se građani neprekidno kritikuju zbog nediscipline, a vlast se za te nezahvalne građane žrtvuje, u medijima bliskim Vladi pojavile su se i pretnje gašenjem društvenih mreža. Iako su one često polje haotične slobode, neproverenih informacija i neodgovorne javnosti, uvođenje bilo kakve cenzure, ne samo da bi bilo u suprotnosti sa članom 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima o slobodi izražavanja, već bi dodatno produbilo nepoverenje i jaz između građana i vlasti. Da ne govorimo da bi prekinula jedan važan kanal komunikacije između ljudi u vremenu izolacije. Važno je istaći da su veliku borbu za utvrđivanje istine i činjenica u vreme pandemije u Srbiji upravo povele male nezavisne istraživačke medijske redakcije kao što su Krik, Cenzolovka, CINS, BIRN i drugi koje su dominantno prisutni samo na internetu. Oni su se svojim profesionalnim i pristupom istraživačkom novinarstvu, uspostavili kao kredibilan izvor informacija. Nažalost, komisije za dodelu budžetskih sredstava za projekte u oblasti informisanja u javnom interesu, nisu kao prioritet imali kvalitet projekata niti izbor tema. Takođe, nikada završenim procesom privatizacije postavili su agenciju Tanjug u privilegovan položaj u odnosu na ostale novinske agencije kao što su Beta i Fonet. A sami državni funkcioneri najradije gostuju i hvale one masovne elektronske i štampane medije iz kojih je istraživačko novinarstvo takoreći proterano i koji proizvode prevashodno tabloidne i senzacionalističke sadržaje.

7 <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/14/only-36-of-britons-trust-boris-johnson-on-coronavirus-poll-finds>

8 <https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-en/news/statement-chancellor-1732302>

Uskraćivanje važnih informacija u redovnim, a naročito u vanrednim okolnostima može izazvati opasne posledice. To je, po pisanju Južnih vesti, bio slučaj u Nišu kada se “od uha do uha” pronela vest o zaraženima koja je izazvala paniku među građanima, dok zvanični predstavnici davali nikakvu informaciju o tim glasinama. “Tokom vanrednog stanja vanredno je veliki javni interes, i u ovoj situaciji nadležni su dužni da javnost redovno informišu, da bi se sprečilo širenje panike među ljudima” rekla je Gordana Bjeletić, urednica lokalnog portala Južne vesti.⁹

Član 15. Zakona o javnom informisanju i medijima, navodi da je javni interes u oblasti javnog informisanja istinito, nepristrasno, pravovremeno i potpuno informisanje svih građana Republike Srbije. Etički kodeks novinara Srbije takođe sadrži odredbe o novinarskoj profesiji i profesionalnoj etici.¹⁰ Nacionalna unija novinara Velike Britanije primera radi, detaljnije definiše šta je javni interes: a) pronalaženje ili otkrivanje zločina ili teškog prekršaja; b) zaštita javnog zdravlja i bezbednosti; c) sprečavanje obmanjivanja javnosti izjavom ili postupkom pojedinca ili organizacije; d) otkrivanje zloupotrebe javnih sredstava ili drugih oblika korupcije od strane državnih organa i funkcionera;

III

“Kada se ljudima predoče naučne činjenice i kada veruju javnim institucijama da će im reći ove činjenice, građani se mogu ispravno ponašati i bez Velikog Brata koji ih gleda preko ramena. Motivisano i dobro informisano stanovništvo je obično daleko moćnije i efikasnije od stanovništva kojim upravlja neznanje i policija”¹¹.

Juval Noa Harari

Videli smo da je i kod nas i u svetu bilo primera nedovoljno ozbiljno shvaćenog problema, neproverenih i neodgovornih izjava. Ipak, danas gotovo da nema vlade koja se nije na najhitniji način upustila u borbu protiv pandemije. Vreme za šalu, greške i obmane je prošlo. Moguće je da je uvođenje vanrednog stanja (uz već pomenutu ogradu u vezi sa načinom na koji je ta odluka doneta) bilo jedino moguće rešenje u ovom kritičnom trenutku. Međutim, ostaje činjenica da u vremenu nepoverenja, manipulacije ljudskim strahovima i realnom mogućnošću ograničavanja pojedinih ljudskih prava, neophodno pažljivo braniti pravo građana, njihov interes da budu tačno i blagovremeno obavesteni.

Razumljivo je stoga i neophodno bilo da su predsednici Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS) i Udruženja novinara Srbije (UNS) reagovali poručivši da tokom vanrednog stanja država ne bi smela da uvodi cenzuru niti da ograničava pravo na slobodu govora.

Vlada Srbije nedavno je usvojila i novu medijsku strategiju odnosno “Strategiju razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji” za period 2020-2025. godine¹².

9 <https://www.cenzolovka.rs/drzava-i-mediji/uskracivanje-informacija-o-koronavirusu-prosirilo-paniku-u-nisu-o-zarazenima-na-kraju-samo-na-pinku-i-rtu-u/>

10 http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinaru_Srbije.pdf

11 <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>

12 https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/medijska_strategija210_cyr.pdf

Vlada Srbije bi već sada, i baš sada, mogla da pokaže svoju posvećenost javnom interesu, tako što bi ispravila nedostatke koje je sama uočila. Strategija konstatuje da javni servisi kao ključni akteri u ostvarivanju javnog interesa u oblasti informisanja još uvek u “priličnoj meri zavise od budžetskog finansiranja”, dakle od Vlade, te da to nije u skladu sa Zakonom o javnim medijskim servisima. Osnažimo zato uređivačku i finansijsku samostalnost i autonomiju javnim servisima. Oprezno se konstatuje i da je Regulatorno telo za elektronske medije (REM) izgubilo poverenje, kako se kaže “jednog dela javnosti” i da to “posredno utiče i na poverenje u nezavisnost članova Upravnog odbora, i na poverenje u izbor direktora javnih medijskih servisa. Utvrđeno je da nije urađena analiza efekata projektnog sufinansiranja sadržaja za ostvarenje javnog interesa. Dakle, obezbedimo uslove da se budžetski novac zaista usmerava kvalitetnim obrazovanim, dokumentarnim, istraživačkim projektima, a ne medijima i firmama bliskim vlastima.

Kada je u pitanju REM, najosetljivije mesto našeg medijskog sistema, naglašava se neophodnost da se obezbedi nepristrasan, transparentan rad ovog tela i njegova puna samostalnost koja uključuje odgovornost regulatora. Nije izostavljena činjenica da je parlamentarna većina u nadležnom Odboru za kulturu i informisanje Narodne skupštine direktno uticalo na izbor pojedinih članova Saveta REM i to u slučaju izbora na predlog organizacija civilnog društva što je dovelo do sumnje u personalnu i funkcionalnu nezavisnost ovog tela. Takođe je utvrđeno da nema dovoljno preciznih merila za izbor članova Saveta REM kao i za procenu njihove odgovornosti. Neprimeren način komunikacije predstavnika REM sa javnošću i politizacija u radu ovog tela, čiji su predstavnici nastupali kao portparoli vladajuće stranke, a ne funkcioneri sa obavezom da rade u interesu građana i poreskih obveznika, dobro nam je poznata. Ne moramo da čekamo ni novi parlament, ni nove zakone da bi principi koji smo ovde naveli, počeli da se primenjuju. Mnogi će reći da su ovi predlozi potpuno naivni imajući u vidu dosadašnja iskustva i ponašanje Vlade u oblasti javnog informisanja. Ali, zapravo potrebna je samo namera. To će pokazati da li su ovo vremena koja će dodatno gušiti naše slobode, ili će kriza poslužiti da se izgrade mostovi poverenja između građana i institucija.

Konačno, globalne krize traže globalne odgovore. Mi kao da uporno želimo da zaboravimo da smo punopravna članica Saveta Evrope koja je predvodnik u odbrani principa slobode izražavanja, kao najstarija evropska organizacija posvećena demokratiji, vladavini prava i ljudskim pravima, nastaloj na ruševinama Drugog svetskog rata i na iskustvima velikih stradanja.

Kako će se rešavati globalna kriza sa slabim međunarodnim organizacijama? Dokle će da traje licemerje država koje su članice ovih multilateralnih organizacija, a ne žele da se pridržavaju principa i vrednosti usvojenih u ovim institucijama? Da li je zaista postalo toliko naivno reći da je zaista važno da se kao država-članica pridržavamo preporuka datim u Izjavi Komiteta eksperata Komiteta Saveta Evrope za medijsko okruženje i reforme (MSI-REF).

“Pandemija koronavirusa koja se razvija (COVID-19) izaziva hitnu situaciju u zdravstvu. U ovo doba od velike zabrinutosti za javnost, od posebnog je značaja da države članice priznaju ključnu ulogu nezavisnih medija.

Sada nam je, više nego ikad, potrebno pouzdano novinarstvo, oslanjajući se na standarde profesionalne etike, kako bismo javnost informisali i pažljivo pregledali mere preduzete kao odgovor na globalnu pretnju po zdravlje. Potrebne su nam tačne informacije, uključujući dubinska istraživanja naučnih novinara, kako bismo se suprotstavili glasinama i dezinformacijama koje bi mogle dovesti do panike. To se može olakšati stvaranjem foruma za dijalog između vlada i medijskih zainteresovanih strana.

U skladu sa Smernicama Saveta Evrope o zaštiti slobode izražavanja i informacija u vreme krize, krizna situacija ne bi se trebala koristiti kao izgovor za ograničavanje javnosti u pristupu informacijama. Ni države ne bi trebale da uvode nikakva ograničenja slobode medija mimo ograničenja dozvoljenih članom 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Države članice, zajedno sa svim medijskim zainteresovanim stranama, trebalo bi da se trude da obezbede povoljno okruženje za kvalitetno novinarstvo, u skladu sa standardima utvrđenim u predstojećoj Preporuci Saveta Evrope. U tim okolnostima, posebnu pažnju treba posvetiti obezbeđivanju odgovarajućih radnih uslova za novinare, uključujući medicinsku zaštitu za bilo koji rizik od praćenja epidemije koronavirusa.

Sloboda izražavanja, medijska nezavisnost i otvorena rasprava, umesto kontrole informacija osnovni su principi evropske demokratije koji će nam omogućiti da prevaziđemo velike izazove sa kojima se suočavaju naše zemlje”.¹³

Odbor MSI-REF dobio je mandat i da definiše principe ponašanja nastalih prelaskom sa ustaljenih kanala na društvene mreže i povezanim rizicima kao što su manipulacija javnim mišljenjem, nedostatak poverenja javnosti, poremećaji u informisanju.

U odbrani istine i činjenica u vremenima krize, posebna je uloga nevladinih organizacija. One treba da doprinesu sigurnom očuvanju slobode izražavanja i informacija.¹⁴

Završićemo člankom Davida Grosmana, sa kojim smo i počeli. On postavlja pitanje - da li je ovo katastrofa biblijskih razmera, ili će ova moderna “kuga” postati sudbinski i formativni događaj u nastavku naših života. Da li će, pita se on, nakon ozdravljenja doći novi duh humanosti, da li ćemo razumeti da nam je smrtonosni virus dao priliku da se oslobodimo pohlepe.

Pohlepa našeg doba je i potreba da se mediji kontrolišu, da se javnim mnjenjem manipuliše, a građani svesno lažu i obmanjuju. Nama su potrebni osnaženi građani, a to su dobro informisani građani. Ovih dana, u razgovoru sa svojim nekadašnjim kolegama iz Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, koji su ovog časa svi u istoj vrsti dramatične borbe za živote svojih sugrađana, za bezbednost svojih porodica i za očuvanje demokratskih vrednosti, govorili smo upravo o tome. Razmere svega što se događa u Evropi i svetu su tragične. Posle Covid-19 svet više neće biti isti. U svim našim zemljama plaćamo cenu nedovoljnog ulaganja u javnu zdravstvenu infrastrukturu. Kada se sve ovo završi, trebaće nam drugi svet, sigurniji i mudriji. Izazovi našeg vremena moraću biti rešeni prioriteto: pandemije, klimatske promene, big data, zaštita informacija i privatnosti, jačanje demokratskih institucija i poverenja građana u njih. Više nego ikad, biće nam potrebne institucije kao što je Savet Evrope koje će u novoj eri imati centralnu ulogu da osiguraju vladavinu prava, demokratiju, i zaštitu ljudska prava. Moramo se nadati i da će već katastrofalne posledice pandemije i infodemije na duže staze doneti neophodne ekonomske i društvene promene. Javne službe su vitalne za naš opstanak. U njih spadaju i javni servisi i informisanje u javnom interesu.

13 <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/-/freedom-of-expression-and-information-in-times-of-crisis>

14 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ae60e